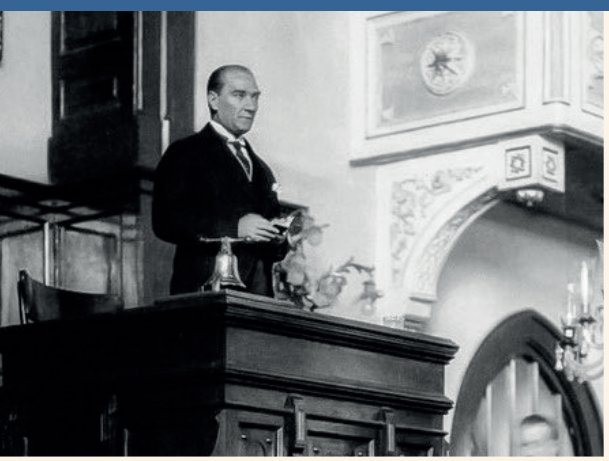
TÜRKİYE CUMHURİYETİ TARİHİ

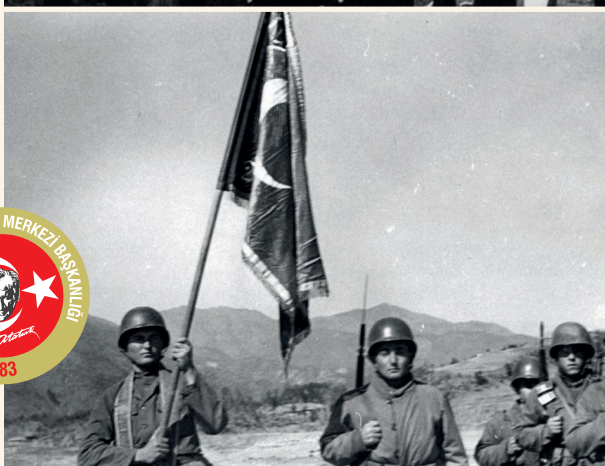
YENİ TÜRKİYE: TÜRKİYE CUMHURİYETİ

2

ATATÜRK ARAŞTIRMA MERKEZİ BAŞKANLIĞI
1983

TÜRKİYE CUMHURİYETİ TARİHİ-II

Yeni Türkiye: Türkiye Cumhuriyeti

KİTAP EDİTÖR KURULU

Neşe Özden ♦ Mehmet Temel ♦ Yasemin Doğaner ♦ Zehra Aslan
Mustafa Sıtkı Bilgin ♦ Ömer Osman Umar ♦ Abdullah İlgazi
Halil Bal ♦ Mehmet Hacisalihoğlu ♦ Ali Satan ♦ Nurten Çetin
Hatice Güzel Mumyakmaz

ATATÜRK ARAŞTIRMA MERKEZİ

Ankara ♦ 2023

ATATÜRK KÜLTÜR, DİL VE TARİH YÜKSEK KURUMU
ATATÜRK ARAŞTIRMA MERKEZİ YAYINLARI 548

Türkiye Cumhuriyeti Tarihi-II
Yeni Türkiye: Türkiye Cumhuriyeti

Editörler
Neşe Özden ♦ Mehmet Temel ♦ Yasemin Doğaner ♦ Zehra Aslan
Mustafa Sıtkı Bilgin ♦ Ömer Osman Umar ♦ Abdullah İlgazi ♦ Halil Bal
Mehmet Hacisalihoğlu ♦ Ali Satan ♦ Nurten Çetin ♦ Hatice Güzel Mumyakmaz

İnceleyiciler
Ali Satan ♦ Mehmet Temel

Proje Yayın Koordinatörü
Selcan Koçaslan ♦ Aynur Yavuz Akengin

1. Baskı: Ankara 2023
Takım ISBN 978-975-17-5694-7
ISBN 978-975-17-5696-1

Kapak ve Sayfa Tasarımı
Selen Kuyucu

Atatürk Araştırma Merkezi
Genel Ağ: atam.gov.tr
E-Mağaza Genel Ağ: emagaza-atam.ayk.gov.tr

5846 sayılı Fikir ve Sanat Eserleri Kanunu'na göre bu eserin bütün yayın, tercüme ve iktibas hakları Atatürk Araştırma Merkezine aittir.

İÇİNDEKİLER

EDİTÖRLER VE BÖLÜM YAZARLARI XXIII

KISALTMALAR XXVI

TAKDİM 1

ÖN SÖZ 3

I. KISIM

ATATÜRK DÖNEMİ (1923-1938)

1. CUMHURİYETİN KURUCUSU ATATÜRK 9

1.1. Ailesi ve Öğrenim Yılları 9

1.2. Askerî Görevleri 11

1.3. Millî Mücadele Dönemi'ndeki Faaliyetleri 16

1.4. Devlet Kurucusu Mustafa Kemal Atatürk 23

2. ATATÜRK DÖNEMİ'NDE DEVLETLER 28

2.1. Avrupa Devletlerinde Rejim ve Sistemler (1923-1938, Seçili Ülke Örnekleri) 28

2.1.1. Liberal Yönetim Örnekleri (Fransa, Çekoslovakya, Polonya) 35

2.1.2. Yol Ayrımı: Macaristan ve Avusturya 45

2.1.3. Parlamentarizmden Örnekler (İngiltere, Belçika, İtalya) 51

2.1.4. İberik Yarımadası Ülkeleri (İspanya, Portekiz) 64

2.1.5. Almanya ve Nazizm 73

2.1.6. Baltık ve Nordik/İskandinav Ülkeleri 77
2.1.7. Farklı İki Model: İsviçre, Sovyet Rusya 81
2.1.8. Doğu Avrupa ve Balkanlar 85
2.2. Kapitalizmin Ekonomisi: Büyük Devletler 104
2.2.1. İlk On Yıl: 1920'ler 105
2.2.2. İkinci On Yıl: 1930'lar 109
3. CUMHURİYETİN İLANI VE İÇ SİYASİ GELİŞMELER 117
3.1. Cumhuriyetin İlanından Önce 117
3.1.1. Birinci Mecliste Muhalefet ve Meclisin Yenilenmesi (1920-1923) 117
3.1.1.1. Birinci Meclis İçinde Muhalefet 117
3.1.1.2. Seçim Kararı ve Meclisin Yenilenmesi 124
3.1.2. Müdafaa-i Hukuktan Halk Fırkasına (1918-1923) 127
3.1.2.1. Birinci Müdafaa-i Hukuk Dönemi (30 Ekim 1918-23 Nisan 1920) 127
3.1.2.2. İkinci Müdafaa-i Hukuk Dönemi (23 Nisan 1920-11 Eylül 1923) 133
3.1.3. Cumhuriyet Rejimine Geçiş: Ankara'nın Başkent Olması (13 Ekim 1923) 134
3.2. Cumhuriyetin İlanı ve 1920'li Yıllar (1923-1929) 137
3.2.1. Cumhuriyetin İlan Edilmesi (29 Ekim 1923) 137
3.2.2. Türk Siyasi Hayatında 150'likler 143
3.2.3. Hilafetin Kaldırılması ve 3 Mart 1924 Tarihli Diğer Kanunlar . 148
3.2.3.1. Evkaf Umum Müdürlüğünün Kurulması 158
3.2.3.1.1. Şeriye ve Evkaf Vekaleti 161

3.2.3.1.2. Evkaf Umum Müdürlüğünün Kurulması ve Sonrasındaki Gelişmeler....163

3.2.3.2. Diyanet İşleri Başkanlığının Kurulması....170

3.2.3.2.1. Atatürk Dönemi'nde Diyanet İşleri Başkanlığı Hakkındaki Yasal Düzenlemeler....178

3.2.3.2.2. Diyanet İşleri Başkanlığı Hakkındaki Diğer Kanunlar.... 184

3.2.4. 1924 Teşkilat-ı Esasiye Kanunu (20 Nisan 1924) 186

3.2.5. Cumhuriyet Dönemi'nin İlk Çok Partili Siyasal Yaşam Denemesi: Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası....191

3.2.6. Şeyh Sait İsyanı ve Takrir-i Sükun Dönemi 195

3.2.6.1. Şeyh Sait İsyanı 195

3.2.6.2. Mustafa Kemal Paşa'ya İzmir'de Suikast Girişimi 200

3.2.6.3. Takrir-i Sükun Dönemi'ndeki Diğer Gelişmeler (1925-1929) 202

3.3. Serbest Cumhuriyet Fırkası (12 Ağustos-17 Kasım 1930)..... 204

3.3.1. Fırkanın Kuruluşu Öncesinde Ülkede Genel Durum 204

3.3.2. Fırkanın Kuruluşu.... 205

3.3.3. Fırkanın Faaliyetleri ve Kapatılması.... 209

3.4. Menemen Olayı (1930)....217

3.4.1. Menemen Olayının Gelişimi....217

3.4.2. Örfi İdarenin İlanı ve İnkılabı Koruma Kanunu'nun İlanı..... 223

3.4.3. Suçluların Divan-ı Harpte Yargılanmaları.... 225

3.5. Halk Fırkasının Kuruluşu ve Tek Parti Yönetiminin Oluşumu..... 230

3.6. Türk Ocakları (25 Mart 1912-10 Nisan 1931) 239

3.6.1. Türk Ocaklarının Kuruluşu.... 239

3.6.2. Cumhuriyet Dönemi'nde Türk Ocaklarının Faaliyetleri 241
3.6.3. Türk Ocaklarının Kapatılması 246
3.7. Kadro Hareketi 251
3.7.1. Kadro Dergisinin Kuruluşu ve Amacı 251
3.7.2. Fikir ve Önerileri 253
3.7.3. Kadro Dergisinin Kapatılması 258
4. DÖNEMİN İKTİSADİ GELİŞMELERİ 261
4.1. Öncü Girişim: Türkiye İktisat Kongresi (Şubat-Mart 1923) ve Dokuz Umde (Nisan 1923) 261
4.1.1. Kongre Öncesi Gelişmeler 261
4.1.2. Kongrenin Toplanması ve Alınan Kararlar 263
4.1.3. Kongre Kararlarının Etkileri 270
4.1.4. Dokuz Umde 273
4.2. Atatürk Dönemi İktisat Politikaları 276
4.2.1. Cumhuriyet ve Finansal Darboğaz 277
4.2.2. Denk Bütçe, Hazinenin Birliği ve Mali Reformlar 280
4.2.3. Sanayi Toplumu Özlemi 286
4.2.4. 1930'lu Yıllarda Dünya Buhranı ve Finansal Yapı 288
4.2.5. Geçiş Evresi ve Mali Yapı 290
4.3. Sanayi, Bankacılık ve Tarımda Gelişmeler 293
4.3.1. Teşvik-i Sanayi Kanunu 293
4.3.2. Bankaların Kurulması 297
4.3.3. Topraklandırma Kanunu ve Zirai Krediler 304
4.4. Devletçilik ve Planlı Sanayileşme 309
4.4.1. Devletçilik Düşüncesi 309

4.4.2. 1929 Büyük Buhran Sonrası Devletçiliğe Geçiş Süreci: Yeni Yaklaşımlar 310

4.4.3. Atatürk ve İktisadi Devletçilik Politikaları 312

4.4.4. Devletçilik Uygulamaları ve Planlı Sanayileşmeye Geçiş 322

5. HUKUK ALANINDA YAPILAN İNKILAPLAR 328

5.1. Millî Mücadele Dönemi ve Lozan 328

5.2. Tadil-i Kavanin Komisyonları (1923) 334

5.3. Adliye Vekaleti 337

5.4. Tadil-i Kavanin Komisyonları (1924) 340

5.5. İsviçre Medeni Kanunu'nun Benimsenmesi 343

5.6. Kabotaj Kanunu 350

5.6.1. Yeni Ülkü: Millî İktisat ve Millî Denizcilik 350

5.6.2. Kabotajdan Önce 354

5.6.3. Kabotaj Yasası 361

5.7. Mülki İdari Teşkilatındaki Değişiklik ve Düzenlemeler 365

5.7.1. 1921 Teşkilat-ı Esasiye Kanunu: Mülki İdarede Geçiş Dönemi .. 373

5.7.2. 1924 Teşkilat-ı Esasiye Kanunu ve Mülki İdare 375

6. EĞİTİM VE KÜLTÜRDE YAPILAN İNKILAPLAR 378

6.1. Eğitim 378

6.1.1. Tevhid-i Tedrisat Kanunu 378

6.1.2. Yabancı Okullar 383

6.1.3. Harf İnkılabı 385

6.1.4. Millet Mektepleri 398

6.1.5. Türk Tarihi Tetkik Cemiyetinin Kuruluşu 403

6.1.6. Türk Dili Tetkik Cemiyetinin Kuruluşu 409

6.1.7. Üniversite Reformu....416
6.1.8. Köy Öğretmeni Yetiştirme....418
6.2. Arşivcilik ve Tasnif Faaliyetleri....421
6.3. Arkeoloji ve Müzecilik Politikaları....430
6.4. Ulus Devlet, Ulus ve Ulusçuluk....443
6.4.1. Teoride Ulus ve Ulusçuluk....443
6.4.2. Osmanlı İmparatorluğu'nun Sonu ve Türk Milliyetçiliği Düşüncesinin Doğuşu....446
6.4.3. Cumhuriyetin Kuruluşunda Ulus Devlet ve Türk Milleti....447
6.5. Halkçılık....451
6.6. Halkevleri....457
6.7. Atatürk Dönemi'nde Basın....467
6.8. Atatürk Döneminde Güzel Sanatlar....474
6.8.1. Sahne Sanatları ve Sinema....477
6.8.2. Müzik....481
6.8.3. Diğer Sanat Dalları (Resim, Heykel, Mimari, Seramik)....485
7. TOPLUMSAL ALANDA YAPILAN İNKILAPLAR....489
7.1. Kılık Kıyafette Değişim ve Şapka Kanunu....489
7.2. Tekke-Zaviye ve Türbelerin Kapatılması (30 Kasım 1925)....501
7.3. Takvim, Saat, Rakam ve Ölçülerde Değişim....507
7.4. Soyadı Kanunu (21 Haziran 1934)....511
7.4.1. Lakap ve Unvanların Kaldırılması (26 Kasım 1934)....514
7.4.2. Soyadı Nizamnamesi (24 Aralık 1934)....515
7.5. Kadın Haklarının Gelişimi....517

7.5.1. Cumhuriyet Dönemi Öncesinde Türk Toplumunda Kadın Hakları 517

7.5.2. Cumhuriyet Dönemi'nde Kadın Hakları 519

7.6. Türk Parlamenterizminde Kadın Temsiliyeti (1935-1960)..... 527

7.6.1. Cumhuriyet Halk Fırkası Dönemi'nde Kadın Milletvekilleri..... 529

7.6.2. Demokrat Parti Döneminde Kadın Milletvekilleri..... 536

7.7. Türkiye'nin Nüfus Politikaları (1923-1938)..... 542

7.8. Halk Sağlığı Alanında Yapılan Çalışmalar..... 553

7.8.1. Sıhhat ve Muavenet-i İçtimaiye Vekaletinin Kuruluşu 553

7.8.2. Sağlık Politikaları ve Bütçeden Ayrılan Pay 555

7.8.3. Sağlıkla İlgili Kanun, Personel ve Hizmetler 560

7.8.4. Bulaşıcı Hastalıklarla Mücadele 565

7.8.5. Hıfzısıhha Enstitüsü'nün Kuruluşu ve Aşılama Hizmetleri..... 576

8. TÜRK ÇAĞDAŞLAŞMASI 578

8.1. İnkılap ve İnkılapçılık..... 578

8.2. Türk Devrimine Yön Veren İlke: Laiklik..... 585

8.2.1. Laiklik 586

8.2.2. İslam'da/Türkiye'de Din ve Devlet İlişkisi 590

8.2.3. Laikliğin Kabulü ve Uygulamaları..... 592

8.3. Atatürk'ün Barışçıl Politikası: "Yurtta Sulh Cihanda Sulh"..... 600

9. TÜRK DIŞ POLİTİKASI 610

9.1. Yeni Cumhuriyetin Dış Politikasının Temelleri: Amaç, Strateji ve Araçlar 610

9.1.1. Kurtuluş Savaşı Sırasında Dış Politikanın Oluşumu (1919-1923) 611

9.1.1.1. Varolma Amacının Kurgulanması Peşinde 611

9.1.1.2. Kurtuluş Savaşı'nda Dış Politika Amaçları: Misak-ı Millî 614

9.1.1.3. Kurtuluş Savaşı'nda İzlenen Stratejiler ve Kullanılan Araçlar 616

9.1.2. Kurtuluş Savaşı Sonrasında Dış Politikanın Bu Temeller Üzerinde Olgunlaşması (1923-1938) 623

9.1.2.1. İlke ve Amaçlar..... 623

9.1.2.1.1. Gerçekçi Bir Güvenlik Arayışı 624

9.1.2.1.2. Mevcut Durumu Koruma Anlayışı..... 626

9.1.2.1.3. Genel Anlamda Bir "Batıcılık" Politikası 627

9.1.2.2. Strateji ve Araçlar..... 628

9.1.2.3. Uygulama 630

9.1.2.3.1. Genel Tercihler..... 630

9.1.2.3.2. Komşular ile İlişkilere Kuşbakışı.....631

9.2. Atatürk Döneminde Yabancı Diplomatlar 633

9.2.1. Atatürk ve Diplomasi 633

9.2.2. Atatürk ve Türk Diplomatları 638

9.2.3. Atatürk ve Yabancı Diplomatlar 642

9.2.3.1. Fransız Büyükelçisi Albert Sarraut..... 642

9.2.3.2. Fransız Büyükelçisi Comte Charles de Chambrun..... 644

9.2.3.3. Amerikan Büyükelçisi Joseph Grew 646

9.2.3.4. Amerikan Büyükelçi Charles H. Sherrill..... 648

9.3. Musul Meselesi ve 1926 Ankara Antlaşması..... 649

9.3.1. Lozan Konferansı'nda Musul Meselesi 649

9.3.2. Haliç (İstanbul) Konferansı'nda Musul Meselesi..... 657

9.3.3. Cemiyet-i Akvam (Milletler Cemiyeti)'da Musul Meselesi..... 660

9.3.4. Ankara Görüşmeleri ve Musul Meselesinin Çözüme Kavuşturulması 664

9.4. Mübadele, Etabli ve Batı Trakya Meselesi..... 669

9.4.1. Kurtuluş Savaşı'nın Sonunda Göç ve Göçmenler..... 669

9.4.2. Lozan'da Mübadele 671

9.4.3. Mübadele Sözleşmesi ve Mübadele Vekâleti 674

9.4.4. Etabli Sorunu..... 682

9.4.5. Batı Trakya Sorunu 684

9.5. Türkiye'nin Milletler Cemiyeti'ne Girişi..... 685

9.6. Balkan Antantı 699

9.7. Orta Doğu'da Bölgesel Barış ve Güvenlik İçin Model Arayışı: Sadabad Paktı 704

9.8. Montrö Boğazlar Konferansı ve Sözleşmesi (1936)..... 712

9.9. Ege ve Akdeniz'deki Gelişmeler..... 721

9.9.1. Rodos ve Oniki Ada'da Deprem ve Türkiye 726

9.9.2. İtalya-Habeşistan Savaşı ve Akdeniz'de Muhtemel Savaş Tehlikesi..... 727

9.9.3. Montrö Boğazlar Sözleşmesi Süreci 729

9.9.4. Yunanistan'ın Ulusal Kara Suları Sınırını 3 Milden 6 Mile Genişletmesi 730

9.10. Sancak (Hatay) Meselesinin Ortaya Çıkışı ve Hatay'ın Anavatana İltihakı..... 733

9.10.1. Lozan Antlaşması ve Sonrasında Hatay..... 736

9.10.2. Hatay'ın Bağımsızlığını Kazanması ve Anavatana İltihakı 743

10. ATATÜRK'ÜN HASTALIĞI, VEFATI VE CENAZE TÖRENİ .. 747

10.1. Atatürk'ün Hastalığı ve Vefatı 747

10.2. Cenaze Töreni 749

10.3. Anıtkabir'in İnşası 752

11. ATATÜRK'ÜN YAZDIĞI ESERLER..... 769

11.1. Askerlik Mesleğine Dair Yazdıkları..... 770

11.2. Nutuk..... 777

11.3. Vatandaş İçin Medeni Bilgiler..... 783

11.4. Geometri..... 786

11.5. Günlükler, Hatıralar ve Raporlar 788

II. KISIM

II. DÜNYA SAVAŞI VE TÜRKİYE (1939-1945)

1. II. DÜNYA SAVAŞI 796

1.1. Avrupa'da Savaşın Başlaması..... 801

1.2. Savaşın Dünya Savaşı'na Dönüşmesi 810

2. İÇ POLİTİKADAKİ GELİŞMELER 819

2.1. Savaşa Hazırlık Süreci 819

2.1.1. Millî Savunma Ekonomisi..... 820

2.1.2. Türkiye'nin Kurucu Önderlerinin İkinci Dünya Savaşı Öngörüsü 822

2.1.3. Almanya'da Hitler'in İktidara Gelişi..... 823

2.1.4. Savaş Başlarken Türkiye..... 826

2.2. Siyasi Süreç: Karar Alma Mekanizmasının İşleyişi 831

2.3. İkinci Dünya Savaşı Yılları Türkiye'sinde İç Politika (İçişleri Politikaları) 841

2.3.1. Cumhurbaşkanı İsmet İnönü Dönemi İç Gelişmeler ve Siyaset (1939-1945) 841
2.4. Turancılık Davası 853
2.4.1. "En Büyük Tehlike" Broşürü 855
2.4.2. Sabahattin Ali-Nihal Atsız Davası 857
2.4.3. Turancılık Davası 860
2.4.3.1. Gözaltı ve Tutuklamalar 860
2.4.3.2. Dava Süreci 862
2.5. Savaş Yıllarında Basın 865
2.5.1. Basın İktidar İlişkileri ve Basın Alanında Yapılan Düzenlemeler 866
2.5.2. Gazeteler ve Gazeteciler 870
2.5.3. Gazetelerin Genel Durumu 875
2.5.4. Haber Kaynakları 879
3. SAVAŞ DÖNEMİ EKONOMİK SORUNLAR VE ALINAN TEDBİRLER 881
4. SANAT, KÜLTÜR VE EĞİTİM 897
4.1. Sanat 899
4.2. Eğitim ve Kültür 901
4.2.1. Hasan Ali Yücel ve Hümanizm Hareketi 903
4.2.2. Köy Enstitüleri 905
5. SAVAŞIN BAŞLAMASI VE TÜRKİYE 913
5.1. Balkanlarda İtalyan ve Alman Faaliyetleri ve Türkiye 918
5.1.1. İtalya'nın Arnavutluk ve Yunanistan'a Saldırması Üzerine Türkiye'nin Tutumu 918

5.1.2. Almanların Balkanlarda Yayılması ve Türkiye'nin Tutumu 919

5.2. Almanya'nın Sovyetlere Saldırması ve Türkiye'nin Tutumu 925

5.3. Krom Sorunu..... 927

5.4. Amerika'nın Savaşa Girmesi ve Türkiye Üzerinde Baskının Artması 928

5.5. Müttefiklerin Türkiye'yi Savaşa Sokmaya Yönelik Diplomatik Görüşmeleri 929

5.6. Türk-Amerikan ve İngiliz İlişkilerinin Kopma Noktasına Gelmesi 937

5.7. Türkiye'nin Almanya'ya Krom Satışını Durdurması ve Diplomatik İlişkilerini Kesmesi..... 938

5.8. Yalta Konferansı ve Türkiye'nin Almanya ve Japonya'ya Savaş İlanı 939

5.9. Türkiye'nin San Francisco Toplantısına Katılması..... 941

5.10. Potsdam Konferansı ve İkinci Dünya Savaşı'nın Sona Ermesi 944

III. KISIM

II. DÜNYA SAVAŞI SONRASI TÜRKİYE:ÇOK PARTİLİ HAYATA GEÇİŞ VE DP İKTİDARI (1945-1960)

1. SOĞUK SAVAŞIN KÖKENLERİ, BAŞLANGICI VE ERKEN DÖNEMİ..... 947

1.1. II. Dünya Savaşı'nda Müttefikler-SSCB İş birliği: Avrupa'nın Bölünmesine Giden Yol..... 947

1.2. Sovyetler Birliği'nin Doğu Avrupa'yı Nüfuz Bölgesine Dönüştürmesi..... 949

1.3. Soğuk Savaş Şekilleniyor: ABD'nin SSCB Karşıtlığına Yönelmesi 951

1.4. Berlin Ablukası ve Hava Köprüsü (24 Haziran 1948-11 Mayıs 1949)..... 955

1.5. Federal Almanya'nın Kuruluşu..... 956

1.6. Batı Savunmasının Düzenlenmesi: NATO'nun Kuruluşu ve Federal Almanya'nın Üyeliği..... 957

1.7. Çin'de Komünist Zaferi ve Kore Savaşı 958

1.8. Propaganda Savaşı 960

1.9. Başlangıçtan Olağanlaşmaya 961

2. TÜRKİYE- SOVYETLER BİRLİĞİ İLİŞKİLERİ (1938-1960) 963

2.1. TBMM ile Sovyetler Birliği İlişkileri..... 963

2.2. Dostluk ve Saldırmazlık Antlaşması..... 965

2.3. Montreux Sözleşmesi Esnasında Sovyetlerin Tavrı 967

2.4. İkinci Dünya Savaşı-Türkiye'nin Denge Politikası 968

2.5. Dostluk ve Saldırmazlık Antlaşması'nın Sonu..... 980

2.6. Menderes Dönemi Türkiye-Sovyetler Birliği İlişkileri..... 985

3. İNÖNÜ DÖNEMİ TÜRK-AMERİKAN İLİŞKİLERİ (1938-1950)..... 990

3.1. İkinci Dünya Savaşı Yıllarında Türk-Amerikan İlişkileri (1939-1945)..... 990

3.1.1. Türk-Amerikan Askerî ve Ekonomik İlişkileri..... 990

3.1.2. Türkiye'yi Savaşa Sokma Çabalarında Amerikan Politikası 993

3.1.3. İkinci Dünya Savaşı'nda Türk Boğazları ve ABD..... 995

3.2. Soğuk Savaş Başlangıcında Türk-Amerikan İlişkileri (1945-1947) 999

3.2.1. Sarper-Molotov Görüşmesi ve Türkiye'nin Destek Arayışları... 999

3.2.2. Potsdam Konferansı ve Sonrasında Türk Boğazları: Ankara'nın Tepkisi ve ABD'nin Yaklaşımı 1002

3.2.3. Truman Doktrini'nin İlanına Giden Süreçte Türk-Amerikan İlişkileri: Soğuk Savaş'ın İlk Belirtileri, Missouri Zırhlısı'nın İstanbul'a Gelişi ve Türkiye'ye Amerikan Yardımları 1005

3.3. Truman Doktrini'nin İlanı Sonrasında Türk-Amerikan İlişkileri (1947-1950) 1010

3.3.1. Truman Doktrini ve Türkiye'ye Yardım Antlaşması 1010

3.3.2. Marshall Planı ve Türkiye 1016

3.3.3. İnönü Dönemi'nde Türkiye'nin NATO'ya Üyelik Arayışları 1020

4. DEMOKRAT PARTİ DÖNEMİ TÜRK AMERİKAN İLİŞKİLERİ (1950-1960) 1026

4.1. Demokrat Parti'nin İktidara Gelişi 1026

4.2. Türkiye'nin NATO'ya Üyelik Süreci 1027

4.3. Askerî İlişkiler 1030

4.4. Ekonomik İlişkiler 1034

4.5. Türkiye'nin Bağdat Paktı Üyeliği 1039

4.6. Jüpiter Füzelerinin İzmir'e Yerleştirilmesi 1042

4.7. 27 Mayıs 1960 Darbesinde ABD'nin Rolü 1046

5. TÜRKİYE'NİN ÇOK PARTİLİ HAYATA GEÇİŞİ 1048

5.1. Dış Gelişmeler ve Etkileri 1048

5.1.1. İki Savaş Arası Dönem 1048

5.1.2. Türkiye'nin 1945'e Kadar Almanya veya Batılı Devletler Yanında Savaşa Katılmaması 1049

5.1.3. Sovyetler Birliği'nin Türkiye'den Savaş Sonundaki Talepleri ... 1051

5.1.4. San Francisco Konferansı ve Türkiye'nin Yönü 1052

5.2. İç Gelişmeler ve Etkileri 1053

5.2.1. Türkiye'nin Savaşa Girmemesi Fakat Savaştan Etkilenmesi 1053

5.2.2. 1942 Seçim Yasası, Yapılan Milletvekili Genel ve Ara Seçimleri, Cumhurbaşkanı İsmet İnönü'nün 19 Mayıs Konuşması 1054

5.2.3. Topraksız Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu ve Dörtlü Takrir .. 1055

5.2.4. Demokrat Partinin Kuruluşu 1056

5.2.5. 1946 Seçim Kanunu ve Millî Kalkınma Partisi 1057

5.2.6. 1946 Seçimleri 1058

6. DEVALÜASYON: İKTİSADİ YANSIMALARIYLA 7 EYLÜL KARARLARI 1060

6.1. İktisadi Gelişmeler: 7 Eylül 1946 Kararları 1060

6.2. 7 Eylül Kararları: Gerekçeleri ve Alınan Tedbirler 1062

7. IMF VE DÜNYA BANKASI İLE İLİŞKİLER 1068

7.1. IMF ve Dünya Bankası'nın Kuruluş Süreçleri, Yapıları ve Görevleri 1068

7.2. Türkiye -IMF İlişkileri..... 1077

7.3. Türkiye-Dünya Bankası İlişkileri 1082

7.4. Dünya Bankası ve IMF'ye Yönelik Eleştiriler 1084

8. DEMOKRAT PARTİ DÖNEMİ'NDE SOSYOEKONOMİK POLİTİKALAR..... 1088

8.1. Tarım, Ticaret, Sanayi ve İmar Faaliyetleri 1088

8.1.1. Tarım Politikası 1088

8.1.1.1. Tarım Teşkilatı ile Tarımsal Eğitim ve Araştırma Faaliyetleri 1088

8.1.1.2. Tarımsal Kredi, Üretim ve Pazarlamaya Yönelik Çalışmalar 1092
8.1.2. Ticaret 1097
8.1.3. Sanayi 1102
8.1.4. İmar Faaliyetleri 1109
8.2. Dış Borçlar 1116
9. 4 AĞUSTOS (1958) KARARLARI 1123
9.1. 4 Ağustos Kararlarını Hazırlayan Siyasi ve Ekonomik Gelişmeler 1123
9.2. 4 Ağustos Kararları ve Etkileri 1127
10. DEMOKRAT PARTİ DÖNEMİNDE GÖÇLER 1132
10.1. Bulgaristan'dan Türkiye'ye Yapılan Göçler 1134
10.2. Yugoslavya'dan Türkiye'ye Yapılan Göçler 1137
10.3. Diğer Ülkelerden Türkiye'ye Yapılan Göçler 1142
11. İÇ POLİTİKADAKİ GELİŞMELER 1145
11.1. Demokrat Partinin İktidara Gelişi 1146
11.2. Dönemin Siyasi Gelişmeleri 1150
11.2.1. Milletvekili Genel Seçimleri ve Sonuçları 1153
11.2.2. Siyasi Çekişmelerin Mülki İdare Taksimatına Yansıması 1158
11.3. İktidar-Muhalefet İlişkileri 1161
11.3.1. Millî Muhalefet ve Vatan Cephesi Girişimleri 1167
11.3.2. Öncesi ve Sonrasında Yaşanan Olaylar ile Tahkikat Komisyonu ve Salahiyet Kanunu 1170
11.4. Devlet-Toplum İlişkileri 1181

12. DIŞ POLİTİKA VE ULUSLARARASI İLİŞKİLERDEKİ GELİŞMELER 1186

12.1. Birleşmiş Milletlerin Kuruluşu ve Türkiye'nin Üye Olması 1186

12.1.1. BM'nin Kuruluşuna Giden Yol 1186

12.1.1.1. Uluslararası Örgüt Fikri ve BM'nin Öncüleri 1186

12.1.1.2. Atlantik Bildirisi 1187

12.1.1.3. Birleşmiş Milletler Bildirisi 1188

12.1.1.4. Moskova ve Tahran Konferansları 1188

12.1.1.5. Dumbarton Oaks Konferansı 1189

12.2. Türkiye'nin BM'ye Kurucu Üye Olarak Katılması 1193

13. TÜRKİYE'NİN KORE SAVAŞI'NA KATILMASI VE ULUSLARARASI ETKİLERİ 1198

13.1. Kore Savaşı'na Giden Süreç (1945-1950) 1199

13.2. Kore Savaşı Dönemi'nde Türk Dış Politikası (1950-1953) 1201

13.3. Türk Askerinin Kore Savaşı'na Katılması ve Uluslararası Etkileri 1203

14. TÜRKİYE'NİN SAVAŞ SONRASI DİPLOMASİ MÜCADELESİ: GÜVENLİK ARAYIŞLARI VE NATO'YA GİRİŞİ (1950-1952) 1209

14.1. Türkiye'nin NATO Üyeliğine Yönelik Kampanyası (1950-1951) .. 1210

14.2. Türkiye'nin Orta Doğu Savunma Planlarına Katılması ve NATO'ya Üye Olması (1951-1952) 1217

15. TÜRKİYE'NİN KIBRIS SİYASETİ VE 6-7 EYLÜL 1955 OLAYLARI 1231

15.1. Londra Konferansı ve Fırtınadan Önceki Sessizlik Devresi 1236

15.2. İstanbul'da Olayların Başlaması 1241

15.3. Olayların Yatışması ve Normalleşme Çalışmaları 1245

15.4. Hasar ve Zararın Tespiti ve Komisyon Kurulması 1250

15.5. Yargılamaların Başlaması ve 6/7 Eylül Olayları.....1252

16. İKİNCİ DÜNYA SAVAŞI SONRASI BALKANLARDA İŞBİRLİĞİ MODELİ: BALKAN PAKTI VE TÜRKİYE..... 1257

16.1. Paktın Kurulmasının Nedenleri ve İş birliğine Giden Süreç..... 1258

16.2. Balkan Paktı'nın İmzalanması ve İçeriği..... 1263

16.3. Paktın Sonuçları Bakımından Değerlendirilmesi..... 1265

17. BAĞDAT PAKTI 1268

17.1. Orta Doğu Komutanlığı..... 1268

17.2. Orta Doğu Savunma Örgütü..... 1270

17.3. J. Foster Dulles'in Orta Doğu Ziyareti..... 1272

17.4. Kuzey Seddi Projesi 1275

17.5. Türkiye-Pakistan Antlaşması 1276

17.6. Bağdat Paktı'nın Kuruluşu..... 1278

17.6.1. Türkiye-Irak Antlaşması..... 1279

17.6.2. Pakta Katılımlar 1283

17.6.3. Bağdat Paktı Konseyi Toplantıları 1285

17.6.4. Bağdat Paktı'na Karşı Arap Ülkelerinin Tepkileri..... 1289

17.6.5. Bağdat Paktı'na Batılı Devletlerin Bakış Açısı 1293

17.6.6. Irak'taki 1958 Darbesi ve Paktın Sona Ermesi 1295

18. SÜVEYŞ KRİZİ..... 1298

19. 1957 TÜRKİYE-SURİYE KRİZİ 1311

19.1. Türkiye-Suriye Krizinin Ortaya Çıkışı ve Gelişmesi 1311

19.2. Krizin Birleşmiş Milletlerde Görüşülmesi 1321

19.3. Krizin Sona Ermesi.....1322

20. MERKEZÎ ANTLAŞMA TEŞKİLATI (CENTO)..... 1326

20.1. Kuruluşu.....1326

20.2. Merkezî Antlaşma Teşkilatının Yapısı ve Faaliyetleri.....1328

20.2.1. Teşkilatın Yapısı.....1328

20.2.2. Faaliyetleri.....1331

20.3. Kalkınma İçin Bölgesel İş birliği Teşkilatı (RCD) ve Teşkilatın Yapısı.....1334

20.4. Merkezî Antlaşma Teşkilatı (CENTO)'nın Dağılması.....1337

21. EĞİTİM (1946-1960)..... 1341

21.1. Eğitim.....1341

21.1.1. İnönü Dönemi'nin İkinci Safhası.....1341

21.1.2. Demokrat Parti Dönemi.....1345

21.1.2.1. Demokrat Parti'nin Din Eğitimi Politikası ve Uygulaması...1345

21.1.2.2. İlköğretim Politikası.....1347

21.1.2.3. Amerikalı Uzmanların Şekillendirdiği Eğitim.....1347

21.1.2.4. Yükseköğretim.....1350

21.1.2.4.1. Yüksek Öğretmen Okulları.....1352

22. SANAT (1946-1960)..... 1355

22.1. Sahne Sanatları (Tiyatro- Opera- Bale).....1355

22.2. Diğer Sanat Dalları.....1361

23. BASIN (1945-1960)..... 1364

23.1. Çok Partili Hayata Geçiş Sürecinde Basın.....1365

23.2. Demokrat Parti Dönemi'nde Basına Yönelik Düzenlemeler.....1367

23.3. Haber ve Gazetecilik Alanındaki Gelişmeler.....1374

SONUÇ..... 1380

KAYNAKÇA 1386

EKLER (HARİTALAR) 1567

CİLT EDİTÖRLERİ

Prof. Dr. Neşe Özden ♦ Prof. Dr. Yasemin Doğaner
Prof. Dr. Abdullah İlgazi ♦ Prof. Dr. Ömer Osman Umar
Doç. Dr. Hatice Güzel Mumyakmaz

CİLT YAZARLARI

Prof. Dr. Abdullah İlgazi
Prof. Dr. Ali Engin Oba
Prof. Dr. Ayten Sezer Arığ
Prof. Dr. Behçet Yeşilbursa
Prof. Dr. Bilsay Kuruç
Prof. Dr. Bünyamin Ayhan
Prof. Dr. Ethem Ruhi Fığlalı
Prof. Dr. Faruk Sönmezoğlu
Prof. Dr. Hakan Uzun
Prof. Dr. İlhan Tekeli
Prof. Dr. İlter Turan
Prof. Dr. Kemal Arı
Prof. Dr. M. Ulvi Keser
Prof. Dr. Mehmet Karayaman
Prof. Dr. Mehmet Seyfettin Erol
Prof. Dr. Mustafa Ergün
Prof. Dr. Mustafa Sıtkı Bilgin
Prof. Dr. Necdet Hayta
Prof. Dr. Neşe Özden
Prof. Dr. Ömer Osman Umar
Prof. Dr. Ömer Turan
Prof. Dr. Ramazan Erdağ
Prof. Dr. Serap Tabak
Prof. Dr. Serdar Sarısır
Prof. Dr. Tahir Kodal
Prof. Dr. Temuçin Faik Ertan
Prof. Dr. Uğur Ünal
Prof. Dr. Yalçın Sarıkaya
Prof. Dr. Yasemin Doğaner
Prof. Dr. Yüksel Özgen
Prof. Dr. Zafer Toprak
Prof. Dr. Zehra Aslan
Prof. Dr. Zeki Çevik
Doç. Dr. Ayşe Yanardağ
Doç. Dr. Efe Sıvış
Doç. Dr. Fahri Seker
Doç. Dr. Ferdi Çelikay
Doç. Dr. Hasan Cicioğlu
Doç. Dr. Hatice Güzel Mumyakmaz
Doç. Dr. Muhittin Demiray
Doç. Dr. Nadir Yurtoğlu
Doç. Dr. Nasrullah Uzman
Doç. Dr. Nuri Karakaş
Doç. Dr. Olcay Özkaya
Doç. Dr. Sema Yılmaz Genç
Doç. Dr. Semra Boğa
Doç. Dr. Tolga Bozkurt
Doç. Dr. Turgay Murat
Doç. Dr. Volkan Payaslı
Doç. Dr. Yunus Pustu

Dr. Öğr. Üyesi Hülya Öztekin
Dr. Öğr. Üyesi Nezihe Selcen Korkmazcan
Dr. Nazif Öztürk
Dr. Öğr. Üyesi Naim Sönmez
Dr. Öğr. Üyesi Tunç Boran

İstanbul Milletvekilleri Cihat Baban ve Adnan Adıvar'ın vermiş oldukları kanun teklifinin TBMM'de kabul edilmesiyle İstiklal Mahkemeleri tümüyle kapatılmıştır.[875]

3.3. Serbest Cumhuriyet Fırkası (12 Ağustos-17 Kasım 1930)*

3.3.1. Fırkanın Kuruluşu Öncesinde Ülkede Genel Durum

1929 Dünya Ekonomik Buhranı, zaten zor durumdaki Türk ekonomisini büyük ölçüde etkilemişti. Bunalım, ihraç ürünlerine olan talebin daralmasına neden olmuştu. Temel ihraç malları olan tarımsal ürünlerin fiyatları ülke içinde ve dışında hızla düşmüştü.

Türk parasının değerindeki düşüş, Türkiye'nin geleneksel ithalatını aksatmıştı. Türkiye, un, şeker ve dokuma gibi en temel tüketim maddelerini ithal etmeye başlamıştı. Ticaret şirketleri, sanayiciler, üretimi artırmak için kredi alıyorlar, çiftçiler borçlarını ödeyemiyorlardı. Talebi kısmak ise başka iflaslara sebep oluyordu. İstanbul, İzmir, Samsun gibi şehirlerde işsizlik artmıştı. Ticaret kesimi, 1930'da uygulamaya konulan gümrük tarifelerinden etkilenmişti.[876]

Devlet, eskiden var olanların dışında mali ihtiyaçlar dolayısıyla çeşitli grupların baskısı ile ekonominin bazı alanlarına tekeller kurmuştu. Tekelleri (İnhisarları) ele alan şirketlerin kar amacı gütmeleri, fiyatların yükselmesine ve halkın tepkisine yol açmıştı. 1925'te aşar vergisi kaldırılmış, onun bütçede bıraktığı boşluğu doldurmak için iç tüketim vergileri konulmuştu. Kentli nüfusun vergi yükünü artıran bu durum, huzursuzluğa sebep olmuştu. 1930'lu yıllara kadar yapılan inkılaplar ve ekonomik politikalar halkta kısmen de olsa tepkilere yol açmıştı.[877] Yeni Cumhuriyet, kitlelerin gündelik hayatını yukarıdan aşağıya ve radikal bir biçimde mevcut toplumsal rutinleri yıkarak dönüştürmeye başlamıştı.[878]

Ülke ekonomisi, millî savunma ve demir yolları inşasına endekslenmişti. 1930'lu yıllarda ödemek zorunda olunan Osmanlı borçlarının taksidi, ülke gelirlerinin %7'sini oluşturuyordu. Hükûmet denetimden uzaktı. Tek Partili Mecliste yeterli tartışma ve eleştiri yoktu. Halk hükûmet politikalarından sı-

875 **TBMM Zabıt Ceridesi**, Devre: VIII, C 19, s. 94

* Doç. Dr. Hatice Güzel Mumyakmaz, Yozgat Bozok Üniversitesi, Öğretim Üyesi, hatice.guzelmumyakmaz@gmail.com.

876 Abdülhamit Avşar, **Bir Partinin Kapanmasında Basının Rolü Serbest Cumhuriyet Fırkası**, Kitabevi Yay., İstanbul 1998, s. 42-43.

877 Avşar, **age.**,s. 45-46.

878 Cem Emrence, **99 Günlük Muhalefet Serbest Cumhuriyet Fırkası**, İletişim Yay., 2. Baskı, İstanbul 2014, s. 29.

kıntı içerisindeydi.

Mustafa Kemal, gittiği yerlerde halkın şikâyetlerini dinliyordu. Tek Parti yönetiminin hataları kendisine yükleniyor, iktidarı denetlemesi ve yönlendirmesi güçleşiyordu. İçeride ve dışarıda kendisine "otoriter" nazarıyla bakılmasından rahatsızdı, memleket ahvalini bilmek ve halkın nabzını tutmak istiyordu.[879]

3.3.2. Fırkanın Kuruluşu

Paris Sefiri Ali Fethi [Okyar) Bey, İstanbul'a gelmiş buradan Atatürk'ün bulunduğu Yalova'ya davet edilmişti. Seyrisefainin (Deniz Yolları İdaresi) yeni kurduğu otel şerefine verdiği baloda Atatürk, İsmet ve Kâzım Paşalar Fethi Bey'le görüşüyordu. Baloda Fethi Bey'i, "Serbest Fırka Reisi Fethi Bey", ifadesiyle Ahmet [Ağaoğlu] Beye tanıtmıştı. *Tabii Fethi Bey'le çalışacaksın… Seni tebrik ediyorum. Fethi Beyle anlaşmışsın* demişti. Fethi Bey'le hiç görüşmemiş olan Ahmet Bey, durumu Fethi Bey'e sorduğunda, *Mezuniyetle buraya geldim. Bana ikinci fırkanın başına geçeceksin, diye ısrar edildi. Ben de kabul ettim* dedi. Atatürk, bir seneden beri bu fikre yatkındı. Fırka ile ilgili sualler soruyor, imtihan ediyordu. Ancak kararının kesinleştiği belli değildi.[880]

Kurulacak Fırka ile CHF arasında esaslı bir fark olmayacaktı. CHF'den ayrılmamakla beraber, Fethi Bey'in fırkasını da destekleyecekti. Mecliste birbirini kontrol edebilecek iki fırkanın mevcudiyetini ve memlekette hürriyet havasını istiyordu. Mustafa Kemal ve Fethi Bey, aralarında mektuplaşacaklar, Mustafa Kemal, Fırkanın kurulması ve yaşaması için elinden geleni yapacağını temin edecekti. Bundan fazlasını talep etmek ahlak ve nezaket bakımından yanlıştı. İlk başta Fethi Bey de teminatın samimiyetine inanmıştı. Lakin sonradan bu kanaatini değiştirmişti ve bunu sıkça tekrarlamıştı.[881]

Mustafa Kemal ve Fethi Bey, iki mektup yazmışlar ve yazdıklarını Abdülhak Hamit, Kontes Lüsyen ve Mustafa Kemal'in kız kardeşi Makbule Hanım'ın huzurunda okumuşlardı. Fethi Bey'in, 9 Ağustos 1930 tarihli mektubunda, ülkede beş senedir uygulanan mali ve iktisadi siyasetin ülkeyi fazlasıyla bir buhrana götürdüğü, ham madde fiyatlarında dünya piyasasında meydana gelen düşkünlüğün hemen her memlekette iktisaden sıkıntıya sebep olduğu da ifade ediliyordu. Mektupta Lozan'dan sonra bütün halk kitlelerinin birlikte çalışmasına rağmen, neticenin nasıl bu duruma geldiği sorgulanıyordu. Millet Meclisinde serbest tartışma azalmış, hükûmet kontrolsüz kalmıştı.

879 Avşar, **age.**, s. 67-68.

880 Ahmet Ağaoğlu, **Serbest Fırka Hatıraları**, 2. Baskı, İletişim Yay., İstanbul 2011, s. 25-27.

881 Ağaoğlu, **age.**, s. 28-29.

Fethi Bey, Cumhuriyet Halk Fırkasından iktisadi, mali konular ile iç ve dış meselelerde farklı düşünen bir fırka kurma isteğine, Mustafa Kemal Paşa'dan cevap bekliyordu.[882]

Mustafa Kemal Paşa, 9 Ağustos 1930 tarihli mektuba, Cumhurbaşkanı ve CHF Genel Başkanı sıfatıyla 10 Ağustos 1930'da cevap vermişti. Büyük Millet Meclisinde, iyi niyet sahibi kimseler ve fırkalar fikirlerini ortaya koymalıydılar. Halk Fırkası Genel Başkanı olarak, Fırkanın program ve icraatını eleştirenleri faydalı buluyordu ve bunları dinleyeceğini izah ediyordu. Cumhurbaşkanı olarak ise hükûmette olan ve olmayan fırkalara karşı adil ve tarafsız olacağına teminat veriyordu.[883]

Ertesi gün gazeteler, Mustafa Kemal ile Fethi Bey arasındaki mektupları yayımlamış, matbuat ilgi göstermiş, yeni Fırka genellikle sevinç ve hürmetle karşılanmıştı.[884] İktidar yanlısı gazeteler, Serbest Fırkanın demokrasinin bir gereği olarak kurulduğunu ifade ediyordu. Serbest Fırka, ülkedeki denetim eksikliğini tamamlayacaktı.[885]

Fırkaya, Serbest isminin verilmesini Mustafa Kemal'in huzurundaki bir tartışmada Recep [Peker] Bey, önermiş hatta Ahmet [Ağaoğlu] Bey'inde öteden beri liberal olduğu için kurulacak fırkada yer almasını savunmuştu. Bu fikir, Mustafa Kemal'in hoşuna gitmişti. Fırka tesisine ait kararın verildiği gecenin ikinci günü Fethi Bey, taslak programı hazırlamıştı.[886] 5.maddedeki; *Fırka, vatandaşların, refahına, mali ve iktisadi her türlü teşebbüslerine engel olan hükûmet müdahalelerini kabul etmez. Memleketin iktisadi hayatının inkişafında her türlü teşebbüs erbabının zahiridir. Liman inhisarları kaldırılacaktır* şeklindeyken, *Cumhuriyetin menfaatleri için girişilmesi icap eden iktisadi işlerde fertlerin kuvveti gayr-i kâfi görüldükçe devlet doğrudan doğruya teşebbüs alır* fıkrası Fethi Bey'in muvafakatiyle düzenlendi. 11.madde, *Fırka, bir dereceli intihap usulünün tesisini müdafaa edecektir* şeklindeyken, bunu *...siyasi hukukun Türk kadınlığına da teşmilini müdafaa edecektir* şekline dönüştürmüştür.[887] SCF Programı, iki parçalı kısa bir manifesto niteliği

882 Ağaoğlu, **age.**, s. 31-33. Mektubun tam metni için bk. Cemil Koçak, **Belgelerle İktidar ve Serbest Cumhuriyet Fırkası**, 2. Baskı, İletişim Yay., İstanbul 2014, s. 697-700; Osman Okyar-Mehmet Seyitdanlıoğlu, **Fethi Okyar'ın Anıları, Atatürk, Okyar ve Çok Partili Türkiye**, 2. Baskı, İş Bankası Yay., İstanbul 2014, s. 138-140; Hulusi Turgut Drl., **Kılıç Ali'nin Anıları**, İş Bankası Yay., İstanbul 2005, s. 262-263.

883 Ağaoğlu, **age.**, s. 33-34; Okyar-Seyitdanlıoğlu, **age.**, s. 143; Turgut, **age.**, s**.** 264-265.

884 Ağaoğlu, **age.**, s. 40.

885 Avşar, **age.**, s. 69.

886 Ağaoğlu, **age.**, s. 41.

887 Okyar-Seyitdanlıoğlu, **age.**, s.140; Serbest Cumhuriyet Fırkasının Prensipleri 1. madde: Serbest Cumhuriyet Fırkası, Cumhuriyetçilik, milliyetçilik, laiklik, esaslarına bağlıdır. Bu esasların millet bünyesinde ebedileşmesi gayesidir. Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'ndaki hürriyet ve masuniyet haklarını, bilâ istisna herkes için meri tutacak ve hiçbir arızaya uğratma-

taşıyordu. Ekonomi bölümü, buhran şartlarında hayatı zorlaşan kitlelerin taleplerini liberal bir program etrafında yansıtırken, çözüm olarak ulus devlet üstü yapılarla uyumu önemsiyordu. Siyasi bölümü ise, hukuk devleti, siyasi vatandaşlık hakları gibi hürriyetçi bir anlayış üzerine inşa edilmişti. Program, Fethi Beye göre, vatandaşların sıkıntılarını yansıtıyordu.[888] Programın yayımlanmasından sonra Fethi Bey, *Yarın* gazetesine verdiği mülakatlarda hükûmetin gelir gider farklarını vatandaşlarını vergilendirerek karşıladığını, ödenemeyen borçlardan dolayı yüzlerce kişinin hapse atıldığını, köylünün üretimden uzaklaştığını, mülk sahiplerinin mallarını satmak zorunda olduğunu, bütün bunların sermaye ve mülkün yok olması anlamına geldiğini açıklıyordu.[889] Bunlar, Eski Cumhuriyet Halk Fırkasının esaslarına tamamen mutabıktı. Ahmet Ağaoğlu, kendisine havale edilen Fırkanın Dâhili Nizamnamesini iki günde tamamlayarak İdare Heyetine teslim etmişti.[890] Birinci bölümünde, Parti Programına göre bir Türkiye perspektifi sunulurken; ikinci

yacaktır. 2. madde: Vergiler, millet efradının iktisadi teşebbüs kabiliyetini sarsmayacak ve halkın takati hududunu aşmayacak derecede tahfif olunacaktır. Vergi tarhında daha salim esaslara istinat edilecek ve tahsilindeki yolsuzluklar kaldırılacaktır. 3. madde: Fırka, devlet varidatının semereli surette sarfına dikkat ve büyük nafıa teşebbüsleri masraflarının yalnız bir nesle tahmilinden içtinap eder. Devlet masraflarında, en sıkı tasarrufa riayet ve israflara karşı mücadele eder. 4. madde: Fırka, paramızın bir an evvel tespiti için tedbir almak ve memleketimizde iş görmek isteyecek harici sermayeye bu suretle yol açmak azmindedir. 5. madde: Fırka, vatandaşların refahına, mali ve iktisadi her türlü teşebbüslerine engel olan hükûmet müdahalelerini kabul etmez. Memleketin iktisadi hayatının inkişafında her türlü teşebbüs erbabının zahiridir. Cumhuriyetin menfaatleri için girilmesi icap eden iktisadi işlerde fertlerin kuvveti gayri kâfi görüldükçe, devlet doğrudan doğruya teşebbüs alır. Liman inhisarları kaldırılacaktır. 6. madde: Köylünün ve çiftçinin çok ucuz faizle ve müşkülatsız usullerle para bulması ve iktisadi bünyemizi zayıf düşüren murabahacılıktan kurtarılması Fırka'nın en mühim maksatlarındandır. Çiftçinin fedakârlığı ile kurulan Ziraat Bankasının memleketin zirai kredi ihtiyacını tatmin edecek bir müessese haline çıkarılması umdedir. 7. madde: Dâhili sanatların canlanması ve kolaylıkla inkişaf etmesi Fırkanın vasıl olmak istediği mühim hedeftir. Teşvik-i Sanayi Kanunu bihakkın tatbik edilecektir. Bu kanunun bahşettiği himaye ve kolaylıklar, icabında tevsi olunacaktır. Sanayi ve Maadin Bankasının kabiliyet ve faaliyeti artırılacaktır. Yerli mahsullerin himayesi ve harici piyasalarda sürümlerinin temini için tedbirler alınacaktır. Nakliyat ve liman tarifeleri bu maksatla hizmet edecek surette tanzim olunacaktır. 8. madde: Halkın hükûmet dairelerindeki işleri azami sürat ve suhuletle gördürülecektir. Rüşvet ve suistimallere karşı bilâ merhamet mücadele edilecektir. 9. madde: Mahkemelerin süratle iş bitirmesi için sıkı ve devamlı teftişler yaptırılacaktır. Mahkemeler teşkilatındaki noksanlar bu maksada göre ikmal olunacaktır. Fırka harici siyasetinde Türkiye Cumhuriyeti'nin komşu ve bilumum devletlerle münasebetlerinin dostluk ve samimiyet dairesinde cereyan ve takviyesine ve Cemiyet-i Akvam müessesesiyle daha sıkı surette teşrik-i mesaiye ehemmiyet verecektir. 10. Madde: Fırka, bir dereceli intihap usulünün tesisini ve siyaset hukukunun Türk kadınlığına da teşmilini müdafaa edecektir. Okyar-Seyitdanlıoğlu, **age.**, s. 141-142. Turgut, **age.**, s. 266-267.

888 Emrence, **age.**, s. 81-82.

889 Emrence, **age.**, s. 83.

890 Ağaoğlu, **age.**, s. 42.

bölümde, partinin teşkilat yapısı bulunuyordu. Üçüncü madde, SCF'nin Türkiye vizyonunu açıklıyordu. Dördüncü madde, vatandaşlık haklarını hukuk devleti ekseninde ele alıyordu. Ekonomik devletçilik ve merkezileşme yumuşatılmaya çalışılıyordu. Son maddeye göre, siyasi ve medeni haklardan men edilmemiş, vatana hıyanetle suçlanmamış, on sekiz yaşını doldurmuş herkes partiye özgürce üye olabilirdi. Gayrimüslimler, partiye davet ediliyor, Türk vatandaşlığına ortak payda olarak Türk kültürü gösteriliyordu.[891]

Serbest Fırkanın kuruluşuna dair dilekçe, 12 Ağustos 1930'da Yalova'dan İstanbul'a gönderilerek, İstanbul Valiliğinden tescili istenmişti. Ertesi gün işlemler tamamlanarak, ilmühaber Fethi Beye iletildi. Partinin kurucularının partinin kurulması ve adında hiçbir inisiyatifleri olmamıştı. Partinin adı ve maddi geliri Mustafa Kemal tarafından verilmişti. Laik ve Cumhuriyetçi, yeni bir partinin kurulması konusu, Mustafa Kemal'in sofrasında, çok öncelerden beri sık sık ele alınan bir konuydu. Mustafa Kemal, Fethi Bey'e öneride bulunurken bu konuda önceden kesin bir karara varmış, Fırkanın temel ilkelerinin ne olacağını bile kararlaştırmıştı. Fethi Bey'e, bu kararı kabul etmekten başka bir seçenek kalmamıştı. Önce tereddüt etmiş, Mustafa Kemal'in kararlı olduğunu görünce kabul etmişti. Esasen Yalova'da alınan kararı ertesi gün duyuran *Vakit* başyazarı, baloya yeni fırkanın kamuoyuna duyurulması için çağrılmıştı.[892]

Mustafa Kemal, yeni fırkanın kurucularını, kendisine yakın, rejim açısından güvenilir kimselerden tercih etmişti. Bununla birlikte iktidardaki partiye muhalefet edebilme potansiyeline sahip kişilerin partinin karar organında bulunmasını istemişti. Mustafa Kemal'in yakın dostu Fethi Bey,[893] uzlaşmacı kişiliği ile zor zamanlarda Mustafa Kemal'in tercih ettiği bir isim olmuştu. Fethi Bey, siyasi ve ekonomik konularda İsmet Paşa'dan farklı düşünüyordu, liberalizm taraftarıydı. Parti kurulurken, İsmet Paşa'nın nihayetinde kendisini hatalı duruma düşüreceğinden, Mustafa Kemal ile arasının bozulmasından çekiniyor, Partinin başına geçmek istemiyordu.[894]

Fırkanın Genel Sekreterliğine, Mustafa Kemal'in Selanik'ten beri yakın arkadaşı olan Nuri Conker[895] aday gösterilmişti. Conker, Mustafa Kemal'in yakınlığını ve hoşgörüsünü suistimal etmezdi. Sofradaki sohbetlerde yarı

891 Emrence, **age.**, s. 84-85.

892 Avşar, **age.**, s. 51.

893 Ali Fethi Okyar hakkında bk. Muammer Göçmen, "Ali Fethi Okyar", **İslâm Ansiklopedisi**, TDV Yay., C 33, 2007, s. 342-343; Okyar-Seyitdanlıoğlu, s. 11-61, Avşar, **age.**, s. 53-57.

894 Avşar, **age.**, s. 57-58.

895 Nuri Conker için bk. Yaşar Gürsoy, **Atatürk ve Can Yoldaşı Nuri Conker**, Alfa Yay., 2011; Murat Burgaç, "Mehmet Nuri Conker (1881-1937)", **Atatürk Ansiklopedisi**, 2021, ataturkansiklopedisi.gov.tr, Erişim Tarihi: 22.9.2021.

şaka yarı ciddi devlet işlerini bir hayli eleştirirdi.[896]

Serbest Fırka'ya Mustafa Kemal'in zorlamasıyla girenlerden Ahmet Bey [Ağaoğlu], Türkçülük akımının önde gelen isimlerindendi. Laiklik fikri konusunda katkıları olmuş, ferdi hürriyetler konusunda ısrarcı, siyasi ve ekonomik süreçleri birbirinden ayırmaya taraftar bir liberaldi.[897]

Esasen Serbest Fırka kurulurken, Fethi Bey yetmiş kişilik bir liste sunmuş, bu kişilerin SCF'ye geçişi ile ilgili mutabakat sağlanmıştı. İktidar partisi bu milletvekillerini kendi bölgelerinde aday göstermeyecek, teşkilatlarını SCF adaylarını desteklemek için talimat verecekti. Böylece bir sonraki seçimde yeni partiye girecek olanların yeni partiye girmeleri garanti altına alınıyordu. Bununla beraber, Fırkaya, on dört kişi katılmıştı. Bunlar, Bilecik Milletvekili Rasim [Öztekin], Elazığ Milletvekili Nakiyettin [Yücekök], Sinop Milletvekili Refik İsmail [Kakmacı], Niğde Milletvekili Ali Galip, Bursa Milletvekili Senih [Hızıroğlu], Kocaeli Milletvekili İbrahim Süreyya [Yiğit] ve sembolik bir isim Makbule Hanım [Atadan] (İdare Heyeti Üyesi)dı.[898]

3.3.3. Fırkanın Faaliyetleri ve Kapatılması

Mustafa Kemal'in yakın arkadaşları Fırkadaydı. Fırkaya maddi destek veriyor, gündelik faaliyetleriyle ilgileniyordu. Buna rağmen iki fırkanın arası giderek açılıyordu. Yeni Fırkayı da desteklediği duyulunca halk yeni fırkaya yönelmişti. Yeni Fırkanın ekseriyet kazanacağı anlaşıldı. Mustafa Kemal, ahalinin yüzde otuz kadarının yeni fırkaya geçmesinden rahatsız olmazdı. Geri kalanı Halk Fırkasında kalırdı. Milleti, Halk Fırkasına bağlayan iki unsurdan biri korku, diğeri Mustafa Kemal'e duydukları minnet hissiydi. Halk, Mustafa Kemal'in desteğine inanmış, korku kalkmıştı.[899]

Parti, tüccar sermayesi ve dış ticaret merkezli burjuvazinin taleplerine yanıt veren liberal programına rağmen, fakir halk yığınlarının ve işçilerin desteğini almıştı. Ticari tekellerden bıkmış olan tüccar sınıfı da SCF'ye katılmıştı. Parti, çıkarları çelişen pek çok sosyal sınıf tarafından desteklenmişti.[900]

SCF teşkilatları, Çukurova, Karadeniz sahil şeridi ve Trakya'da kuvvetli destek buluyordu. İki bölgenin ekonomik hayatı, pamuk ve tütüne bağlı olduğu için aşırı derecede etkilenmişti. Trakya, dünya piyasasında düşen fiyatların ve İstanbul piyasası için artan rekabetin kurbanıydı. Ekonomik kriz

896 Turgut (Drl.), **age.**, s. 258-260.

897 Ayrıntılı bilgi için bk. Nuri Yüce, "Ahmet Ağaoğlu", **İslâm Ansiklopedisi**, TDV Yay., C 1, 1988, s. 464-466.

898 Avşar, **age.**, s. 62, 64; Okyar-Seyitdanlıoğlu, **age.**, s. 72.

899 Ağaoğlu, **age.**, s. 44.

900 Emrence, **age.**, s. 36; Çetin Yetkin, **SCF Olayı**, 3. Baskı, Otopsi, İstanbul 2004, s. 108-109.

ve kimlik problemleri (mübadillerin ve gayrimüslimlerin sorun ve talepleri) muhalefet partisinin lehine işliyordu. SCF teşkilatları il düzeyinde, siyasi elit ve bürokratlarca yönetiliyordu. Yerel gazeteciler, tanıtımında önemli rol oynuyorlardı. SCF'nin yerel teşkilatlarının "inkılap karşıtları ile dolu" olduğu, parti kurucularının bu noktaları kontrol edemediği tezi, SCF'yi ve teşkilatlarını açıklamaktan uzaktı.[901]

Partinin Anadolu teşkilatlanmasına yönelik çalışmalara başlanmıştı. Fethi Beye, İzmir ve Ege Bölgesi'nden heyet ve telgraflar yağıyor, ısrarla davet ediliyorlardı. Fethi Bey, İzmir'den başlayacak, Aydın, Manisa, Balıkesir ve Akhisar'ı kapsayan bir teşkilat gezisine çıkma kararı almıştı. Geziye çıkılmadan önce Mustafa Kemal ile görüşülmüş ve olumlu cevap alınmıştı. Bununla birlikte temkinli hareket edilmesini, yumuşak ve soğukkanlı olunmasını tavsiye etmişti. Geziye Fethi Bey'le birlikte Ahmet Bey, Nuri Bey ve Tahsin Bey de katılmıştı. Gezi 3 Eylül'de İstanbul'da başlamıştı. 4 Eylül'de İzmir'de coşkuyla karşılanmışlardı.[902]

Zengin ve hürriyet düşüncesine alışkın bir şehir olarak İzmir'in ve canlı matbuatının Serbest Fırkaya desteği, Serbest Fırkaya karşı CHF'nin tepkisini artırmıştı. Halk, Fethi Beyi, "Yaşasın Gazi, Yaşasın Fethi Bey" sloganları ile karşılamıştı. İzmir Valisi Kâzım [Dirik] Bey, güvenliğin sağlanamayacağı gerekçesi ile toplantının yapılmasını istemiyordu. Geminin limana girişi üç saat geciktirilerek halkın tepkisi hafifletilmeye çalışılmıştı. Limanda halk ile polis arasında sürtüşmeler olmuştu. Kâzım Bey, geleceği iyi tahmin etmiş olmalıydı ki hiçbir şekilde Fethi Bey'i ziyaret etmemiş, destek olmamıştı.[903] Öyle ki Vali Kâzım [Dirik], karşılaşmaktan kaçındığı Fethi Beye, ertesi gün bir yazı yazarak halkın galeyanı karşısında konuşmaktan vazgeçmesini ve eğer konuşmakta ısrar edecekse doğacak olayların sorumluluğunu üstlenmesi gerektiğini bildirmişti. Durumu haber alan Mustafa Kemal, çok sinirlenmiş ve telgrafla konuşmayı yapmasını, Başvekil, Dâhiliye Vekili ve Valinin asayiş için gereken önlemleri almasını bildirmişti.[904] SCF'ye olan ilgi CHF tarafında tahammülsüzlük ve hatta düşmanca tavır almaya dönüşmüştü. Fırka, "irticacılıkla" suçlanmaya başlanmıştı. Mustafa Kemal'e yakın olanlar, Fırka aleyhinde propaganda yapıyordu.[905]

901 Emrence, konuyla ilgili istatistiklerden yararlanmıştır bk. **age.**, s. 152-159.

902 Okyar-Seyitdanlıoğlu, **age.**, s. 76. Turgut (Der), **age.**, s. 269; "Fethi Bey ve Rüfekası Dün İzmir'e Gittiler", **Cumhuriyet**, 4 Eylül 1930, s. 1.

903 Okyar-Seyitdanlıoğlu, **age.**, s. 79-80; Ağaoğlu, **age.**, s. 55-68; Cumhuriyet 4 Eylül günü Fethi Bey'i karşılamaya gelenlerin 30-40 bin kişi kadar olduğunu yazmaktadır. Halk Fethi Bey'e sevgi gösterisinde bulunmuş, Fethi Bey, vatan muhabbeti ile harekete geçtiğini aklı ve gücü yettiğince Cumhuriyete hizmet edeceğini söylemişti. "Fethi Bey İzmir'e Vasıl Oldu", **Cumhuriyet**, 5 Eylül 1930, s. 1.

904 Turgut (Drl.), **age.**, s. 270.

905 Ağaoğlu, **age.**, s. 71-72.

5 Eylül günü CHF'nin düzenlediği karşı gösteri, halkın CHF'yi destekleyen *Anadolu* gazetesine yönelmesine sebep olmuştu. Halkı tahriki, matbaanın taşlanması, polisin halka ateş açması, yaralılar ve on yaşında bir çocuğun ölüşü Fethi Bey'in balkondan halkı sakinleştirmesi ile sona ermişti.[906] Bu olaylar olurken, 7 Eylül günü Fethi Bey, İzmir'de elli bin kişi önünde konuşmuştu.[907] Fethi Bey, o gün halkı sakinleştirici bir dil kullanmıştı. İsmet Paşa'nın aleyhinde slogan atılmasına ve fotoğraflarının yırtılmasının tekrarlanmasına karşı çıkmıştı. Fakat denetim altındaki miting beklenmeyen bir hadise ile SCF tabanı üzerindeki endişeyi artırmıştı. Kalabalık içerisinde inkılapları kabullenmemiş kişiler vardı. Fethi Bey'in şapkayı atıp fesi geri getireceğinin propagandasını yapıyorlardı. Fethi Bey, bu sözleri kesinlikle yalanlamak için konuşmaya başlamıştı. Söyledikleri Nuri Bey [Conker] tarafından da tekrarlanıyordu. Fethi Bey, *Bazı kimseler, bizim şapkayı atıp tekrar fesi getireceğimizi...* sözünü tamamlamadan meydandaki kalabalığın büyük bir kısmı başlarındaki kasketi ve şapkaları yere çalarak çiğnemeye başlamışlardı. SCF erkânında büyük bir telaş başlamıştı. Fethi Bey, renkten renge giriyordu. Nuri Bey ve arkadaşları halkı uyarmaya çalışıyordu. Nuri Bey, sözlerin yanlış anlaşıldığını, cümlelerin tekrar edileceğini ifade etmişti ve daha önceki gibi Fethi Bey'in sözlerini ardından tekrarlıyordu. *Bazı kimseler, bizim şapkayı atıp fesi geri getireceğimizi zannediyorlar. Yanılıyorlar. Gazi'nin inkılapları devam edecektir.* İzmir'de yaşanan olayların yankısı Ankara'ya geldikçe CHF yöneticilerinde, telaş ve öfke meydana geliyordu.[908]

SCF'ye karşı aynı coşku, Aydın, Manisa, Akhisar ve Balıkesir gibi yer-

906 Emrence, **age.**, s. 96-97. "İzmir'de Kanlı Nümayişler", **Cumhuriyet**, 6 Eylül 1930, s. 1. Haber başlığında; iki kişi öldü, on beş yaralı var, "Anadolu" matbaası taşlandı, geç vakit sükûnet iade edildi, denilmektedir.

907 Okyar-Seyitdanlıoğlu, **age.**, s. 78-79; "Fethi Bey Nutkunu Söyledi", **Cumhuriy**et, 8 Eylül 1930, s. 1. Haberde, Serbest Cumhuriyet Fırkası Liderini 50.000 kişi dinledi. Fethi Bey çok alkışlandı, yeni bir hadise olmadı, denilmektedir. Haberin devamında Fethi Bey'in, tek Fırkanın intaç ettiği mesuliyetsizliği hoş görenler, bu yeni teşekkülü lüzumlu bulmuyorlar ve Fırkamıza dil uzatıyorlar dediği ifade edilmektedir.

908 Avşar, **age.**, s.118-119. Kılıç Ali Bey, Fethi Bey'in, İzmir'den Akhisar'a gezilerinde gösterilerle karşılandığını aktarmaktadır. Hatta Balıkesir'de tekkelerden çıkarılan bayraklarla, dervişlerin ve hocaların ilahileriyle karşılandığının söylendiği haberi gelmişti. Kargaşadan istifade etmek isteyen bazıları derhal harekete geçmiş, hatta İstanbul'da yeterli fes stoku olup olmadığını telgraflarla sormaya başlamışlardı. Mustafa Kemal de "irtica" tehlikesinden kaygı duyuyordu ve diyordu ki: *Yapılan inkılapların, yeniliklerin memlekette hazmedilmiş olup olmadığını bu şekilde öğrenmiş olduk.* Olup biten olaylar ile ilgili ülkenin her tarafından gelen telgraflardan huzursuzdu. Fethi Bey'in bu işi başaramadığını düşünüyor, işin inkılap karşıtlığına dönmesi halinde, bunların derhal bertaraf edileceğini söylüyordu. Turgut (Drl.), **age.**, s. 276-277; "Bir Noktanın İyice Anlaşılması Lazımdır", **Akşam**, 10 Eylül 1930, s.1. Haberde Fethi Bey diyor ki; *Bize fes giydireceğimizi, vergileri kaldıracağımızı, eski Arap harflerini iade edeceğimizi isnat ediyorlar, Yalandır!* Fethi Bey, şayiları tekzip ederken; *Yaşa Var ol!* diye bağıranların yanı sıra, *Vergi vermeyelim demedik!* cümlesinden sonra, *Vermeyelim, pabuçsuz kaldık!* diye bağıranlar vardı, şeklinde aktarılmaktadır. s.1.

lerde de gösterilmişti.[909] CHF Kâtib-i Umumiliği, 10 Eylül 1930'da, Fırka Müfettişliklerine ve CHF Vilayet İdare Heyeti Başkanlıklarına yazdığı bir tamimde, Mustafa Kemal'in 9 Eylül'de *Cumhuriyet* gazetesine yaptığı ve Cumhurbaşkanı olarak güncel siyasi hadiseler çerçevesinde ve karşısında kendi konumunu açığa kavuşturan beyanatının bütün teşkilatlara ulaştırılmasını istiyordu.[910]

Mustafa Kemal yazıda, Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyetine ve CHF'ye bağlılığını, Fırkanın başında olduğunu, resmî vazifesinin hitamında tekrar başına döneceğini ifade ediyordu. İzmir'de, bir gazeteye ve CHF merkezine yapılan tecavüzlerden müteessir olduğunu, akan kan ve zayi olan hayatın teessürünü artırdığını ve Cumhuriyet kanunlarının takiplerinden kurtulamayacaklarını beyan ediyordu.[911]

Diğer taraftan, *Yarın* gazetesi sahibi Arif Oruç, Serbest Fırkayı benimsemiş, İsmet Paşa ve Halk Fırkasına aleyhtarlık ediyordu. Ağaoğlu, demagog olarak tarif ettiği Oruç'u engellemeye çalışmıştı fakat Fethi Bey sebebini bilmediği bir şekilde Oruç'u destekliyordu.[912] İsmet Paşa'nın demir yolu politikasını eleştirmek için yayımladığı karikatürlerde, Paşa'yı beyaz bir yüzle bir lokomotife bindirerek bir tünele sokuyor ve kapkara bir yüzle tünelin öbür ucundan çıkarıyordu.[913]

---

909 Turgut, **age.**, s. 277; "Fethi Bey Manisa'da, Manisa'da Hadiseler Oldu 6 Kişi Yaralandı", **Cumhuriyet**, 9 Eylül 1930, s. 1. Fethi Bey hitabelerinde; *Cumhuriyetin yükselmesi, milletin refahı için serbest münakaşa ve fikir mücadelesi yapacağız, intihabata dikkat eden herkes reyini kullanmalıdır. Bu hak süngü kuvveti ile men edilemez* dedi. s. 1.

910 *Reisicumhur Gazi Mustafa Kemal Paşa Hazretlerinin yeni SC Fırkasına karşı Devlet reisi olarak vaziyetleri kendi aleni mektuplarında musarrahtır. Bunarağmen şurada burada serahaten ve imaen Reisicumhur Hazretlerinin yeni Fırka ile beraber olduğu halka ifade ve işaa edilmektedir. Bu gibi ifade ve işaalar hakikate tamamen ve katiyen muhaliftir.* "Tebliğdir", **Cumhuriyet**, 9 Eylül 1930, s. 1

911 Koçak, **age.**, s. 216; Esasen İzmir olaylarından sonra, akşam sofrasında Mustafa Kemal, kurduğu Fırkanın düştüğü duruma üzülmüştü. Halk Fırkası yöneticilerinin fırkayı halka sevdirememesinden şikâyet etmişti. Sofrada Fethi Beyin, ipin ucunu kaçırdığı ve bu olayların ülkenin diğer yerlerine de sirayet edebileceği konuşulmuştu. Mustafa Kemal, bu sofrada Yunus Nadi Bey'e bir mektup dikte ettirtmiş, Cumhuriyeti koruma görevinden emin olduklarını ifade ettirmişti. Ardından kendisi de Yunus Nadi Bey'e hitaplı bir cevabi mektup daha kaleme aldırmış, CHF'ye yakınlığından, hükûmet otoritesine muhalefet edenlerin Cumhuriyet kanunlarından kurtulamayacağını dile getirmişti. Mustafa Kemal, cevabi mektubun halkı aydınlatmak için yayımlanıyor olduğunu ifade etmişti. Turgut, **age.**, s. 274-275. Cumhuriyet'te Gazi'nin beyanatı ile ilgili; *Gazi Hazretleri CHF'nin Umumi Reisidir. Reisicumhur bulunduğu müddetçe Fırkanın umumi riyasetini İsmet Paşa yapmaktadır. Gazi'den kendi tarihini inkar etmek beklenir mi? Yoksa iktidar mevkiinde bulunan her hükûmet, bu büyük reisin itimadını kaybettiğini hissedince kendiliğinden çekilir*, denilmekteydi. **Cumhuriyet**, 10 Eylül 1930, s. 4.

912 Ağaoğlu, **age.**, s. 44.

913 Turgut, **age.**, s. 267.

Serbest Fırkanın kurulmasının ardından belediye seçimleri olmuştu. Bu durum, Halk Fırkasının yeni fırkaya düşmanlık beslemesi için ikinci bir sebepti. Dâhiliye Vekili Şükrü Kaya, valilere, kaymakamlara, nahiye müdürlerine tekrar tekrar Halk Fırkasını himayede uyanık olunmasını emrediyordu.[914] Ayrıca yeni Belediye Seçim Yasası'nda kadınlara seçme, seçilme hakkı verildiği için, belediye meclislerine mahallî imkân ve ihtiyaçlara göre, üçer beşer kadın aza seçilmesini vurguluyordu. Ayrıca Dâhiliye Vekili, CHF'nin İstanbul, İzmir, Ankara, Konya, Balıkesir, Samsun belediye namzetlerinin kendisine bildirilmesini istiyordu.[915]

Serbest Cumhuriyet Fırkası, propagandasında; hür doğmuş, hür yaşamaya layık fertlere, hiçbir tazyik ve tehditten korkmamasını telkin ediyordu. Halkı hürriyete ulaştıracak, mütegallibe saltanatına son verecekti. SCF, haksızlığı ve zulme uğrayan hürriyete âşık vatandaşların ıstırabından doğmuştu. Dertlere çare olacaktı. Halkın savunucusuydu. Reyini ona vermek gerekti.[916]

1580 numaralı Belediye Kanunu'na göre, seçimlerde, seçmenlerin isimleri defterler halinde ilan edilecek, 18 yaşından büyük ve altı aydan fazla bir süre aynı seçim bölgesinde ikamet edenler, oy kullanma hakkına sahip olacaktı. Vatandaşlar, oylarını kullanırken seçim pusulasına isim ve adreslerini yazıp imzalayacaklardı. Eğer seçmen, okuma yazma bilmiyorsa, oy pusulasını güvendiği bir kişiye okuttuktan sonra damgalayabilirdi. Seçimlerin kurallara uygun işlemesi için intihap encümeni (seçim kurulları) oluşturulacaktı. Seçimler, kitlelerin SCF'ye desteği, CHF lehine mobilize olan bürokratik aygıtın baskı mekanizması ve SCF tabanının meşruluğunu sarsmayı amaçlayan propaganda taktikleri ile gerçeklemişti.[917]

914 Koçak, **age.**, s. 743. 20/9/1930 tarihli CHF Kâtib-i Umumiliği'nden Müfettiş Ali Nazmi Bey'e yazılan yazıda; *Belediye intihâbâtına takaddüm eden günlerde, halkın hissiyatını tahrik etmek pek mühimdir. Mesela şöyle bir formül söylenebilir: Vatandaş; Büyük Gazi diyor ki Cumhuriyet Halk Fırkası Müdafaa-i Hukuk Cemiyetinden doğdu. Ben o Fırkanın reisiyim. Başında Gazi olduğu halde Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti, vatanı ve seni düşman çizmesi altından kurtardı. O günleri iyi hatırla Yalancı laflara kanma. Aklını başına topla reyini Cumhuriyet Halk Fırkasına ver* deniliyordu. s. 747.

915 Koçak, **age.**, s. 229-230.

916 Koçak, **age.**, s. 768.

917 Emrence, **age.**, s. 164-165. Seçimler, Darıca, Kınık, Biga, Borçka, Tire, Çatalca, Koçhisar, Keşan, Menemen, Manastır (Konya), Seferihisar, Bergama, Silvan, Karapınar, Süller, Bilecik, Eski Foça (İzmir), Samsun, Adapazarı, Burdur, Urla, Aydın, Gökabat, Muğla, Çanakkale, Giresun, Yenipazar, Tavas, Ladik, Borçka gibi yerlerde iptal edilmişti. Koçak, **age.**, s. 334-336. SCF'nin belediye seçimlerini kazandığı yerlerin toplamı 40 olmak üzere, çoğunlukla Ege ve Trakya bölgesindeki merkezlerdi. Özellikle, İzmir, Aydın, Manisa ve Edirne'ye bağlı yerlerde kazanmıştı. Danıştay, bu yerlerin 12 tanesinin seçimini iptal etmişti. Koçak, s. 342. Ayrıca Koçak, CHF belgelerine dayanarak, seçimlerde, Adalar, Beykoz, Üsküdar, Sarıyer, Eminönü, Bakırköy gibi yerlerin oylarının kahir ekseriyeti CHF'ye çıkmakla beraber, Beyoğlu, Kadıköy ve Fatih'te bütün ekalliyetler (gayrimüslimler) SCF'nin Rum, Ermeni, Yahudi namzetlerine oy vermişlerdi. Seçimler devam ederken atılan oylar konusunda CHF

Mustafa Kemal, seçimlerden sonra TBMM'de bir konuşma yapmıştı. Konuşmasında, seçimin antidemokratik şartlarına işaret ederek, SCF'nin yakındaki genel seçimlere girmesinin gerekliliğine vurgu yapmıştı.[918] Fethi Bey, milletvekili seçilerek Meclise girmesinin ardından on beş kişiden oluşan bir grup kurmuş, ilk iş olarak seçim yolsuzluklarını ele almıştı.[919] 6 Kasım'da, seçimlerde hükûmet işlerine karıştırılan yolsuzluklar sebebiyle Dâhiliye Vekili Şükrü Kaya hakkında gensoru önergesi vermişti.[920] Ancak 14 Kasım'da, CHF yanlısı basının inkılaplar aleyhine bir ortam oluştuğuna yönelik propagandası ve idarecilerin söylemleri sebebiyle Fethi Beye, blok fikrinden[921] vazgeçtiğini, bu fikri Halk Fırkalılara kabul ettiremediğini söylemişti. Fethi Bey ise kendisiyle karşı karşıya gelmeyi asla düşünmediklerini ifade etmiş, ardından Fırkasının İdare Heyeti ile bir araya gelerek Mustafa Kemal ile görüşmesinin özetini yapmıştı. Arkadaşlarını serbest bırakıyordu. Muhalefeti yalnız başına yapmaya karar vermişti.[922]

15 Kasım 1930'da Ali Fethi Bey, belediye seçimlerine karıştırılan fesat ve yolsuzluklar hakkında Dâhiliye Vekilinden açıklama istemişti. Fethi Bey, seçimle ilgili yaptığı konuşmada, yapılan fesat ve yolsuzlukları kendi açısından açıklamıştı. Ali Fethi Bey'e göre halk seçimlere büyük ilgi göstermişti. Oy kullanmak için saatlerce ve günlerce sandık başını beklemişler, birçok defterde ismin yok cevabını alarak üzgün bir şekilde geri dönmüşlerdi. Halk, Cumhuriyet sayesinde milli hâkimiyetin ne olduğunu anlamıştı. Hakkını kullanmak istiyordu. Bu durumdan, Cumhuriyet ve demokrasi adına memnuniyet duyulması gerekirken, bazı hükûmet memurları ve fırkacılar endişe duyuyordu. Oyların istenilen tarafa atılmadığını gördükçe asabiyet artmıştı. Öyle ki en güzide şehir ve kasabalar halkına "irtica", "komünistlik" ve "anarşi" lekeleri sürülmüştü. Eğer buralarda bu tarz hareket varsa buraların halkı daha önce neden uyarılmamış, merkeze bu durumlardan neden bahsedilmemişti? Daha önce yönetimden memnun olduğu anlatılan halk, belediye seçimlerinde neden "mürteci" oluvermişti. "İrtica" denilen şey, halkın oyunu

yönetimi bilgilendirilmiş, İstanbul'un Türk unsuru CHF'yi gayrimüslim unsuru ise SCF'yi desteklemişti. Koçak, **age.**, s. 243. Avşar ise, gayrimüslimlerin CHF politikalarına tepki olarak ya oy kullanmadığını ya da kendilerinden aday göstermesine rağmen SCF yerine CHF'ye oy verdiğini iddia etmektedir.s.156-157. Emrence de seçimlerde gayrimüslim unsurların, ya çekindikleri için CHF'yi desteklediklerini ya da oy kullanmadıklarını iddia etmektedir. Konunun ayrıntılı tartışması için bk. Emrence, **age.**, s. 167-170.

918 Avşar, **age.**, s. 172-173.

919 Turgut, **age.**, s. 278.

920 Avşar, **age.**, s. 181.

921 Mustafa Kemal, SCF'ye de sahip çıkabilmek amacıyla laiklik, halkçılık, cumhuriyetçilik gibi temel ilkelerde birlik olan iki partiden milli bir blok kurulması, kendisinin de bu bloğun lideri olmasını, demokratik ve güvenlik önlemlerinin alınmış olduğu bir ortamda tek dereceli bir seçimin gerçekleşmesini önermişti. Avşar, **age.**, s. 174.

922 Ağaoğlu, **age.**, s. 115.

istediği tarafa verebilmesinden başka bir şekilde tecelli etmemişti. Bunu savunanlar Cumhuriyet ya da demokrasi mefkûresine inananlar değil, halkın oyunu tekeline almak isteyen menfaatçilerdi. Serbest Cumhuriyet Fırkasına oy vermek isteyenlerin büyük bölümüne defterde ismin yok denilmişti. Daha sonra ise bu isimlerin karşısına imza atarak ya da parmak basarak seçmenin gıyabında oy attırtmışlardı. Bu vakalar belgelerle tespit edilerek, belgeleri gerekli makamlara verilmişti. Bazı yerlerde seçmene ismin defterde yok demek kâfi gelmediği için nüfus tezkerelerine bahane bulunmuştu. Tezkerenin şu veya bu köşesi yırtılmıştır denilerek engellenmişti. Bazı yerlerde hüviyet varakaları muteber değildir, denilerek, nüfus daireleri hüviyet varakalarını vermekten imtina etmişti.[923]

Yine bazı yerlerde Serbest Cumhuriyet Fırkası lehine oy verecek seçmenlerin belediye dairelerine girmeleri polis ve jandarmayla yasaklanmıştı. Seçmenler zabıta kuvvetleri marifetiyle dağıtılmıştı. Birçok vatandaşın da şahsi masuniyetlerine ve hürriyetlerine tecavüz edilmişti. Asayişi ihlal ettikleri bahanesiyle yüzlercesi hapse atılmıştı. Şayanı takdir olan adliye memurlarının, dâhiliye memurları gibi olmayıp şahsi masuniyetleri ve hürriyetleri tecavüze uğramış vatandaşları serbest bırakmaya çalışmışlardı. Diğer yandan Halk Fırkasına oy verecek olanlara kolaylık gösterilmişti. Nüfus kâğıdı ibraz edemeyenlere mahallerinden aldıkları ilmühaberlerle veya nüfus dairelerinden verilen pusulalarla oy vermeleri temin edilmiş, sık sık yer değiştiren bazı kimselerden nüfus tezkereleri aranılmaksızın cebren Halk Fırkası lehine oy attırılmıştı.[924]

Fethi Bey, seçim yolsuzlukları ile ilgili şehirlerden örnekler verdi. Adana İntihap Encümeninin (Seçim Kurulu) Valiye verdiği mazbatada sandıktan 4730 oy pusulası çıkarken, defterde 4652 adet ismin hizasında isim ya da parmak işareti vaz edildiği söyleniyordu. 78 oy sandığa açıktan atılmıştı. 4730 oyun 2325 tanesi imzasız ve adressizdi. Belediye Kanunun 41.maddesine göre gayri muteber sayıldığı hâlde vali bu oyları alenen muteber sayarak kendini Şurâ-yı Devlet yerine koymuştu. Taraflı davranmak valinin salahiyeti dâhilinde değildi. Seçmenlerin isimlerini içeren defter askıdan indirildikten birkaç gün sonra kanun dışında belediye memuru, müstahdem ve amelenin isimlerini içeren 1800 kişilik defter yeniden düzenlenmiş ve encümene kabul ettirilmişti. Mersin belediye seçimleri müdahaleler, tehditler, tevkiflerle gerçekleşmişti. Konya'da başta vali, zabıta amirleri, mahalle muhtarları, seçim encümeni azalarını tehdit ve halk fırkası lehine oy vermeye mecbur etmişlerdi. Seçim işlemi üç güne sıkıştırılan 49 mahallede mevcut sekiz bin oy sahibinden ancak bine yakın oy alınabilmiş ve geri kalan erkek ve kadın binlerce oy sahibi vatandaş belediye önünde sabahtan akşama kadar bekledikleri hal-

923 **TBMM Zabıt Ceridesi**, Devre: 3, C 22, İçtima: 4, 15.XI.1930, s. 16-17.

924 **TBMM Zabıt Ceridesi**, Devre: 3, C 22, İçtima: 4, 15.XI.1930, s. 17.

de haklarını kullanamamışlardı. Konya Valisi üç ekimde otuza yakın mahalle muhtarını yanına çağırarak; *Halk Fırkasına oy verdirmeye çalışacaksınız yoksa aldığım emir üzerine kafanızı kırarım* demiş, durum mahalle muhtarlarınca zabta geçirilmişti. Eskişehir'de seçimden önce serbest bırakılan çete reisi, Serbest Fırka Ocak Reisinin evine saldırmıştı. Balıkesir'de oy kullanan halkın %95'ini oluşturan 9560 kişi yapılan seçimin gayrikanuni olduğuna dair onaylanmış imzaları ile Dâhiliye Vekâletine gönderilmişti.[925]

İzmir'deki seçimde diğer yerleri geride bırakacak müdahaleler ve kanunsuzluklar yapılmıştı. Defterler askıdan alındıktan sonra Halk Fırkasına oy verecekleri anlaşılanlar defterlere kaydolunmuştu. Serbest Fırka lehine verilen 1000 küsur parmak izli oy pusulası encümen kâtipleri tarafından adresleri yazılmış olmaması sebebiyle hükümsüz sayılmıştı. Hâlbuki Halk Fırkasına ait bu tarz oylar Encümen kararına rağmen vali tarafından geçerli sayılmıştı. Vatandaşlar, propaganda yaptıkları bahanesiyle tutuklanmıştı. Serbest Fırkaya oy vermek isteyenler, encümen azaları, polis müdür ve komiserleri tarafından alenen geri çevrilmişti. Sandıklar, kanun hilafına açılıp kapatılmış, defterlerdeki imza ve parmak izleri ile pusulalardaki karşılaştırılınca fesat yapıldığı kolaylıkla ortaya çıkmaktaydı.[926] Ali Fethi Bey, İzmir'deki olayları uzun uzun anlatmış, bunları belgelemeye çalışmıştı. Diğer yandan Halk Fırkası mebusları cevap vermişler tartışmalar uzamıştı.[927]

Dâhiliye Vekili Şükrü Bey [Kaya], cevabi konuşmasında, Türkiye'de Cumhuriyet ve demokrasiyi geliştirmesi için kurulan Serbest Fırkanın içine siyasi ve şahsi emellerini rapteden vatandaşların dâhil olduğunu söylüyordu. Hükûmetlerin vazifesi her şeyden önce memleketin emniyet ve asayişini sağlamaktı. Millî hâkimiyetin ifadesi olan kanunları, devletin otoritesini, vatandaşların hak ve hürriyetlerini muhafaza etmekti. Bu haklara kim tecavüz ederse hükûmet derhal müdahale ederdi. Devletin otoritesi kalmayan yerde kanunun hükmü de kalmazdı. Devletin otoritesinin kuvveti ile vatandaşların haklarının gelişimi paraleldi. Fethi Bey, Şükrü Beyi işaret ederek bütün ülkedeki seçimlere aynı şekilde müdahale edildiğini söyledi. Bu konuda mesailerin yegâne hedefi memleketin asayişinin muhafazası ve vatandaşların oy haklarının korunmasıydı. Cumhuriyetin idare amirleri eğitimli, Cumhuriyetin icaplarını ve kanunları bilirkişilerdi. Her yere aynı emri vermeye gerek ve imkân yoktu.[928] Vatandaşlara, irtica, komünistlik, anarşi lekeleri sürülmek istenildiği söylenmekteydi. Hâlbuki fırkanın kuruluşundan bir hafta sonra şubeler açılması ve nizamnamesi dikkate alınırsa içerisinde böyle kimselerin

925 **TBMM Zabıt Ceridesi**, Devre: 3, C 22, İçtima: 4, 15.XI.1930, s. 18-19.

926 **TBMM Zabıt Ceridesi**, Devre: 3, C 22, İçtima: 4, 15.XI.1930, s. 19.

927 **TBMM Zabıt Ceridesi**, Devre: 3, C 22, İçtima: 4, 15.XI.1930, s. 19-38.

928 **TBMM Zabıt Ceridesi**, Devre: 3, C 22, İçtima: 4, 15.XI.1930, s. 47-48.

bulunması mukadderdi.[929]

Bu görüşmede CHF milletvekilleri Fethi Bey'e fazlasıyla yüklenmişlerdi. Öyle ki kendisi ve arkadaşları vatan hainliği ile suçlanmıştı. Fethi Bey, ise kendisine yapılan tahrik ve telkinleri şiddetle reddetmişti.[930] Müzakerelerin sonunda Fethi ve Nuri Beyler tarafından Fırkanın feshine ait bir karar metni tespit edilmiş, Mustafa Kemal'e takdim edilmek üzere Çankaya'ya gönderilmişti. Fethi Bey, *bu şartlar dâhilinde memlekette ikinci bir fırkanın teşekkülü muhaldir* (imkânsız) demişti. Böylece 8 Ağustos 1930'da temeli atılmış olan Serbest Fırka, 17 Kasım 1930'da kapatılmıştı.[931]

Mustafa Kemal Paşa, 20 Aralık 1930'da Kırklareli'nde Alpullu Şeker Fabrikasını gezdikten sonra Vilayet, Kumandanlık, Belediye Daireleri ve Halk Fırkasını ziyaret etmişti. Burada Halk Fırkasının durumunu, memlekete yaptığı, yapacağı hizmetleri söyleyerek; Serbest Fırkanın kuruluşu, çalışma biçimleri ve çalışanlarını şiddetle eleştirmişti. Halk Fırkasının, Cumhuriyeti, laikliği teyit etmek ve ebedileştirmek için tuttuğu yolda devam edeceğini ifade etmişti.[932]

3.4. Menemen Olayı (1930)*

3.4.1. Menemen Olayının Gelişimi

Serbest Cumhuriyet Fırkasının kendi kendini feshetmesinden bir ay kadar sonra Nakşibendi tarikatından oldukları söylenen bir grup insan; 23 Aralık 1930'da Menemen'de yedek subay öğretmen olarak görev yapan Mustafa Fehmi Kubilay'ı öldürdü.[933] Bu hadise, Cumhuriyet tarihinde "Menemen Ola-

929 **TBMM Zabıt Ceridesi**, Devre: 3, C 22, İçtima: 4, 15.XI.1930, s. 50.

930 Ağaoğlu, **age.**, s. 109.

931 Avşar, **age.**, s. 185; **TBMM Zabıt Ceridesi**, Devre: 3, C 22, İçtima: 4, 15.XI.1930, s. 73. Ağaoğlu, Partinin etrafında gördüğü ahlak düşkünlüğünden şöyle yakınıyordu; *...Daha beş sene önce dinin unutulduğundan, Arap harflerinin kalktığından, hilafetin lağvından, peçelerin kaldırılmasından şikâyet eden hocalar, SCF'yi bunları geri getirmekle itham ediyordu. Hürriyetsizlikten, cebir ve tahakkümden, suistimallerden, murakabesizlikten söz eden münevverler hürriyetin zararlarından yeni fırkanın memleketi uçuruma götürdüğünden bahsediyordu. Liberalliği ile şöhret bulmuş edipler, faşizmin ideal bir yönetim biçimi olduğunu ispata çalışıyorlardı. Mustafa Kemal'in sofrasından eksik olmayan muharrirler, Ruslardaki ÇEKA teşkilatının lüzumundan dem vuruyorlardı. Tek başına muhalefete devam edeceğim diyenler, Fırkanın kapanmasından sonra Mustafa Kemâl'den maddi ve manevi teselliler alıyorlardı.* Ağaoğlu, **age.**, s. 118-119.

932 **BCA**, 30.10.0.0/2.9.40/20.12.1930, Ek-3

* Prof. Dr. Serap Tabak, Manisa Celal Bayar Üniversitesi, Öğretim Üyesi, bilge-358@hotmail.com; serp.tabak@bayar.edu.tr

933 Kubilay; asıl adı Mustafa Fehmi Kubilay 'dır.1906 da Adana'nın Kozan ilçesinde doğdu. İlkokulu Adana'da, öğretmen okulunu Bursa da tamamlandı. Daha sonra, Kubilay 1926